

دانشگاه الزهراء (س)
دانشکده‌ی ادبیات، زبان‌ها و تاریخ
پایان‌نامه جهت دریافت درجه‌ی کارشناسی
ارشد
رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان
**نمادهای عرفانی در مصیبت‌نامه‌ی
عطار نیشابوری**

استاد راهنما
دکتر حسین فقیهی

استاد مشاور
دکتر ذوالفقار علامی مهماندوستی

دانشجو
آرزو حیدری
مهر ماه ۱۳۸۸

تقدیم به مادر م آموزگار عطوفت و
عشق

و

پدر م معلم اخلاص و سخت کوشی

شکر بی‌حد، پروردگار را که فرصتی در اختیارم نهاد تا در محضر اساتید گرانقدرم به فراگیری علم و دانش پرداخته و شیوه درست زیستن را بیاموزم.

در این وهله بر خود لازم می‌دانم از تمامی **استادان بزرگوارم** که در سال‌های تحصیل، مرا از دریای علم و دانش خویش بهره‌مند گردانده و با صبر و بردباری بسیار تا بدین مرحله راهنمایی‌ام نموده‌اند، تشکر و قدردانی نمایم.

از استاد گرامی‌ام، جناب آقای **دکتر حسین فقیهی**، که راهنمایی پایان‌نامه‌ی اینجانب را بر عهده گرفتند و همچنین از مشاوره‌های ارزشمند آقای **دکتر ذوالفقار علامی مهماندوستی** نیز، که با وجود مشغله‌های بسیار، مرا از دانش و راهنمایی خویش بهره‌مند نمودند، بسیار سپاسگزارم.

از **خانواده‌ی** بسیار عزیزم که در تمام سال‌های تحصیلی مرا از حمایت‌های بی‌دریغ و خود برخوردار نموده و با وجود تمام مشکلات در کنارم بوده و دشواری‌ها را بر من آسان گرداندند، قدردانی می‌نمایم.

و نیز زحمات بی‌دریغ **دوستان** خوبم را، که در طول انجام این رساله همواره یاریگرم بوده‌اند، ارج می‌نهم.

امید که خداوند هدایتگر همه‌ی ما در دشواری‌های زندگی باشد.

چکیده

نماد تصویری است که صورت مرئی آن در متن ادبی ظهور می‌یابد و غرض از آن بیان ایده‌ای نامرئی و پنهان است که به طور واضح اشاره‌ای به آن نمی‌شود و از جهان ناشناخته سخن می‌گوید. یکی از عرصه‌های ظهور نماد عرفان است و شاعران عارف در آثار خویش از این زبان نمادین بهره می‌گیرند.

آنچه در این رساله مورد بررسی قرار می‌گیرد، مطالعه‌ی نمادهایی است که عطار برای بیان مفاهیم عرفانی خویش در مصیبتنامه به کار برده و پاسخ به این پرسش که عطار در به‌کارگیری آنها تا چه اندازه خودآگاه و یا به شکل ناخودآگاهانه عمل کرده است. بررسی میزان تأویل‌پذیری نمادها و جایگاه اثر و مقام عرفانی شاعر از دیگر اهداف این پژوهش است. از این رو مطالعه در سه حیطه‌ی عرفان، نماد و کهن-الگوها و آشنایی با عطار و زبان و آثار وی لازم می‌نمود و سپس استخراج و دسته‌بندی نمادها از متن مصیبتنامه انجام گرفت.

حاصل این پژوهش‌ها در پنج فصل تنظیم گردیده است: فصل اول، به شناخت نماد از دیدگاه بلاغی و مقایسه‌ی آن با استعاره، تمثیل، کنایه و اسطوره می‌پردازد. فصل دوم، نگاهی کوتاه به زندگی عطار، احوال وی و نیز معرفی مثنوی مصیبتنامه است. فصل سوم، کهن‌الگوها و جایگاه آن در عرفان را در برمی‌گیرد و نیز مفاهیم کهن‌الگویی همچون سفر، پیر، قهرمان و ناشناخته بودن راز هستی بررسی می‌گردد. در فصل چهارم نمادهای استخراج شده از مصیبتنامه به پنج گروه شامل نمادهای انسانی، حیوانی، اشیاء، اعداد، عناصر و پدیده‌های طبیعی تقسیم بندی شده است.

نتایج حاصل از این پژوهش که در فصل پنجم قرار داده شده این نکته را آشکار می‌سازد که عطار در مصیبتنامه به شیوه‌ی دیگر مثنوی‌های خویش عمل کرده و نمادها را در قالب تمثیل و نیز بیت‌هایی خارج از تمثیل-ها می‌گنجاند. در این میان برخی نمادها همچون دریا، خاک، گنج و آفتاب جلوه‌ی بیشتری دارند به ویژه نماد

دریا که محوری‌ترین نماد است و عمق و گسترش بیشتری یافته است. همچنین با بررسی این اثر از دیدگاه نمادین ارزش‌والای آن از نظر بیان مطالب و نکات عمیق عرفانی و همچنین جایگاه والای شاعر در عرفان به روشنی آشکار می‌گردد.

واژه های کلیدی: نماد، عرفان، مصیبت‌نامه، عطار

فهرست مطالب

مقدمه
.....
.....
.....

فصل اول : شناخت نماد

..... ۱-۱
نماد
.....
.....
..... ۲.....
..... ۱-۲ معنی لغوی
نماد
.....
..... ۳.....
..... ۱-۳ از تشبیه تا
نماد
.....
..... ۴.....
..... ۱-۴ نماد و
کنایه

.....
.....
..... ۶.....

استعاره و نماد ۱-۵
.....
.....
..... ۶.....

و نماد ۱-۶
..... تمثیل
.....
.....
..... ۷

و نماد ۱-۷
..... اسطوره
.....
.....
..... ۹.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
..... ۱۱.....

انسان ۱-۹ بینش
..... نمادگرا
.....
.....
..... ۱۱.....

زبان و عرفان ۱-۱۰
..... رمزی
.....
.....
..... ۱۲.....

۱۱-۱ خوشه های

تصویری
.....
..... ۱۵.....

۱۲-۱ بینش نماد گرایانه ی

عارف.....
.....
..... ۱۶.....

۱۲-۱ مکتب نمادگرایی

(سمبولیسم).....
.....
..... ۱۸.....

فصل دوم: عطار و زبان نمادین

۱-۲ زندگی و احوال

عطار.....
.....
..... ۲۱.....

۲-۲ زبان رمزی

عطار.....
.....
..... ۲۳.....

۳-۲ آثار

عطار.....
.....
.....
..... ۲۴.....

۴-۲ داستان مصیبتنامه

.....
.....
..... ۲۶.....

۲-۵ مصیبتنامه از نظر بیان
نمادین.....
.....
..... ۳۱.....

۲-۶ وجه تسمیه ی
کتاب.....
.....
..... ۳۲.....

فصل سوم: کهن الگوها

۳-۱ کهن
الگو.....
.....
..... ۳۵.....

۳-۲ ناخودآگاه
جمعی.....
.....
..... ۳۵.....

۳-۳ آثار عرفانی و کهن
الگوها.....
.....
..... ۳۹.....

۳-۴ عطار و کهن
الگوها.....
.....
..... ۴۲.....

فصل چهارم: نمادهای عرفانی مصیبت نامه

۴-۱ نمادهای انسانی

۴-۱-۱ بلعم

..... باعورا
.....
.....
..... ۴۶ ..

۴-۱-۲

..... ۴ دیوانه
.....
.....
..... ۴۶ ..

۴-۱-۳

..... ۴ رهن
.....
.....
..... ۴۸ ..

۴-۱-۴

..... ۴ طفل
.....
.....
..... ۴۸ ..

۴-۱-۴-۱ نماد

..... سالک
.....
..... ۴۸ ..

۴-۱-۴-۲ نماد انسان

..... آگاه
.....
..... ۵۰ ..

٣-٤-١-٤ نماد انسان

..... غافل
.....
..... ٥٠

٤-٤-١-٤ نماد عاشق

..... صادق
.....
..... ٥١

٥-١-٥

..... ٤ فرعون
.....
.....
..... ٥٢

١-٥-١-٤ نماد

..... تکبر
.....
..... ٥٢

٢-٥-١-٤ نماد

..... نفس
.....
..... ٥٢

٣-٥-١-٤ نماد

..... خداوند
.....
..... ٥٣

٦-١-٤ لیلی و

..... مجنون
.....
..... ٥٤

۷-۱-۴ محمود و

ایاز.....
.....
۵۵.....

۱-۷-۱-۴ محمود، نماد خداوند

ازلی.....
.....
۵۶.....

۱-۱-۷-۱-۴ ایاز در برابر

ممود.....
.....
۵۷.....

۸-۱-

۴ یوسف.....
.....
.....
۵۹...

۱-۸-۱-۴ یوسف، نماد جان

انسان.....
.....
.....
۵۹.....

۲-۸-۱-۴ برادران، نماد انسان های

نادان.....
.....
.....
۶۰..

۳-۸-۱-۴ بوی پیراهن، نماد

حقیقت.....
.....
.....
۶۰.....

۴-۸-۱-۴ یوسف و

..... زلیخا

.....

..... ۶۱

۴-۸-۱-۴-۱ زلیخا، نماد عاشق

..... صادق

.....

..... ۶۱

۴-۸-۱-۴-۲ زلیخا، نماد معشوق

..... حقیقی

..... ۶۲

۴-۲ نمادهای حیوانی

..... ۲-۱

..... ۴ پرنده

.....

.....

..... ۶۲

..... ۴-۲-۱-۱ نماد

..... سالکان

.....

..... ۶۳

..... ۲-۱-۱-۱

..... ۴ عندلیب (بلبل)

.....

..... ۶۴

..... ۲-۱-۱-۲

..... ۴هما

۶۴

-۲-۱-۱-۳

ط ۴ و وس

۶۴

-۲-۱-۱-۴

هد ۴

۶۴

-۲-۱-۱-۵

سیمرغ ۴

۶۴

۴-۲-۱-۲ نماد عارفان

حقیقی

۶۵

۴-۲-۱-۳ نماد جان

انسان

۶۵

- ۲-۱-۳-۱

طوطی ۴

۶۶

۴-۲ - ۱-۳-۲

باز

۶۷

۴-۲-۱-۴ عقاب

..... و گنجشک

.....

..... ۶۸

۵-۲-۱-۲

..... ۴ کرکس

.....

..... ۶۸

۶-۲-۱-۲

..... ۴ هما

.....

.....

..... ۶۸

۷-۲-۱-۴ پرنندگان و

..... سلیمان

.....

..... ۶۹

۱-۷-۱-۲-۴ سلیمان و

..... صعوه

.....

..... ۶۹

۲-۷-۱-۲-۴ سلیمان و

..... د ارکوب

.....

..... ۷۰

۸-۲-۱-۴ مرغ

..... شباویز

.....

..... ۷۰

۲-۲-

..... ۴ پروانه

.....

.....

..... ۷۱

۲-۳-

..... ۴ پیشه

.....

.....

..... ۷۱

۱-۳-۲-۴ ناد ضعف

..... وناتوانی

.....

..... ۷۱

۲-۳-۲-۴ ناد دون

..... همتی

.....

..... ۷۲

۴-۲-

..... ۴ خر

.....

.....

..... ۷۳

۱-۴-۲-۴ ناد انسان‌های

..... نادان

.....

..... ۷۳

۲-۴-۲-۴ ناد کسی که از عشق بی‌خبر

..... است

..... ۷۵

۳-۴-۲-۴ نماد مقلدان بی

..... فکر

.....

..... ۷۵

۵-۲-

..... ۴ خوک

.....

.....

..... ۷۶

۶-۲-

..... ۴ سگ

.....

.....

..... ۷۷

۱-۶-۲-۴ نماد نفس

..... انسان

.....

..... ۷۷

۲-۶-۲-۴ نماد پلیدی و

..... پستی

.....

..... ۷۹

۳-۶-۲-۴ نماد سالک در مقام

..... حیرت

.....

..... ۸۱

۷-۲-

..... ۴ مور

.....

.....
.....
..... ۸۲

۳-۴ نمادهای اشیا

.....
.....
.....
.....
..... ۳-۱

..... ۴ آسیاب

..... ۸۲

..... ۴-۳-۱-۱ نماد

..... آسمان

..... ۸۲

..... ۴-۳-۱-۲ نماد سالک

..... حقیقی

..... ۸۳

..... ۳-۲

..... ۴ آیینه

..... ۸۵

..... ۳-۳

..... ۴ پیل

..... ۸۵

..... ۳-۴

..... ۴ تیر

۳-۷-

..... ۴ چراغ
.....
.....
..... ۹۰.....

۳-۷-۱-۴ نماد جان

..... انسان
.....
..... ۹۰.....

۳-۷-۲-۴ نماد

..... هدایت
.....
..... ۹۰.....

۳-۸-

..... ۴ سوزن
.....
.....
..... ۹۱.....

۳-۸-۱-۴ نماد عارف

..... حقیقی
.....
..... ۹۱.....

۳-۸-۲-۴ نماد تعلقات

..... دنیوی
.....
..... ۹۱.....

۳-۹-

..... ۴ غربال
.....
.....

